

A. Sajti Enikő

A KELET-EURÓPAI TÖRTÉNETI KOMPARATISZTIKA NÉHÁNY
MÓDSZERTANI PROBLÉMÁJA

Ha valamennyire is megközelítő képet kívánnánk adni a kelet-európai összehasonlító történetírás akárcsak legújabb módszertani eredményeiről, számos ország és irányzat Kelet-Európa-kutatásáról kellene számot adni. Tehát célszerűnek látszik már a korreferátum elején konkrétan körülhatárolni témánkat.

A s z o v j e t történettudomány ilyen jellegű kutatási eredményei kapcsán szeretnénk felvázolni néhány gondolatot a kelet-európai komparatiztika módszertanáról, a módszer lehetőségeiről és kérdőjeleiről, néhány nemrég megjelent szovjet könyv és tanulmány alapján. Az összehasonlítás azon típusáról tehát, melyet Gyimesi Sándor igen érdekes referátuma térbelinek, illetve országok közöttinek nevezett.

Mint ismeretes, a marxista történetírás az ötvenes évek végéig elsősorban az ilyen vizsgálati módszer polgári korlátait látta, s a rendkívül gazdag előzmények ellenére /például Marx, Engels és Lenin/ sem élt a módszer nyújtotta lehetőségekkel. E korszak ugyanakkor alapvető és a kelet-európai komparatiztika számára is nélkülözhetetlen eredményeket hozott az egyes országok, így a Szovjetunió történetírása terén is. Ezt az "állam"- vagy

"nemzet"-centrikus történetírást nevezhetjük az azóta elhunyt Jacunskij akadémikus nyomán, a kelet-európai összehasonlító módszer alkalmazása egyik fontos e l ő - f e l t é t e l é n e k . A komparatiztika ugyanis nem létezik magasszinvonalú, kiérlelt nemzeti történetírás nélkül, nem akarja és nem is tudja azt helyettesíteni.

A kelet-európai összehasonlítás feladata mindenekelőtt az lehet, amelyre már Gyimesi Sándor referátuma is rámutatott, hogy az egyes országokban, fejlődési régiókban lezajlott folyamatokat, jelenségeket új, egyetemesebb megvilágításba helyezze, olyan törvényszerűségeket, tendenciákat és sajátosságokat mutasson ki, amelyeket a nemzeti keretű vizsgálatok — jellegüknél fogva — nem tesznek lehetővé. Az ilyen vizsgálatoknak ugyanakkor a nemzeti történetírás szempontjából is nagy jelentősége lehet, mert egy sor vitatott kérdést új megközelítésben mutat be. Ebből a szempontból a komparatiztika különös jelentőséggel bír Kelet-Európában, amelynek népei, történelmük sajátosságai révén az összefogás szép példái mellett nem egyszer szembe is kerültek egymással az évszázadok folyamán. A közös vonások bemutatása alkalmas arra, hogy egy-egy nép vagy nemzet bukásoktól, tévedésektől sem mentes sorsa nem egyedülálló, elmaradottsága nem törvényszerű.

A látóhatár kiszélesítésére tett első jelentős szovjet kísérletet az az agrártörténeti szimposiumsorozat jelentette, amely 1958-ban indult el.¹ A kon-

ferenciák anyagát évkönyvek sorában tették közzé, amelyek annak ellenére, hogy nem határozták meg pontosan Kelet-Európa fogalmát, s nem foglalkoztak a komparatiztika módszertanával sem, azzal járultak hozzá a további kutatásokhoz, hogy elvetették a polgári történetírás egyoldalú felépítményi szempontjait, s a kelet-európai országok gazdasági-társadalmi fejlődésében, jelen esetben a mezőgazdaság fejlődésében keresték a közös jegyeket, elsősorban Lenin nyomán.

S ezzel elérkeztünk e módszer alapvető k i i n d u - l á s i p o n t j á h o z , amelyet nagyon röviden a következőkben lehetne megfogalmazni: a marxista kelet-európai komparatiztika, meghaladva a polgári történetírás egyoldalú felépítményi és esetenként tendenciózus politikai szempontjait /például a vallási hovatartozás előtérbe állítása/, e térség kutatásánál a kelet-európai országok gazdasági-társadalmi fejlődéséből indul ki. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy figyelmét nem kerülheti el a felépítmény területén érvényesülő közös jegyek, illetve e kettő kölcsönhatásának vizsgálata sem.

Anélkül, hogy bemutatnánk a szovjet történettudomány Kelet-Európa fogalmának változásait -- amely rendkívül érdekes, ugyanakkor időigényes feladat lenne -- ennek egyik friss eredményére szeretnénk felhívni a figyelmet. P. V. Szovetov szovjet balkanista, egy 1976-ban megjelent tanulmányában, elemezve a két román fejedelemség

XV—XVIII. század közötti történetét, Moldva és Havaselve fejlődési irányváltására irányítja figyelmünket, amely a török hódítás után következett be.² Ha ezt a gondolati kört egy kissé általánosítva fogalmazzuk meg, felvethetjük, hogy a Kelet-Európának nevezett, nagyjából egységesen fejlődő gazdasági-társadalmi régió határai korántsem állandóak. Változtak és változhatnak a történelem során. Például a török uralom alatti balkáni részek XV. századtól nagyjából egységes fejlődése a XIX. század harmincas éveiben megbomlik, pontosabban a szerbek és a görögök felszabadulása megbontja, majd a XX. század elején ismét egységesül a török uralom alóli végleges felszabadulással. A török hódítás hatásának vizsgálata az ott élő népek életében figyelmezteti még valamire a történeteseket: az állam, s általában a felépítmény és a gazdasági-társadalmi fejlődés kölcsönhatása elemzésének fontosságára.

A szovjet kutatók is korán felismerték, hogy a kelet-európai fejlődés egysége egyúttal sokszínű valóságot is jelent, hogy például a szerb, a bolgár, a dunai fejedelemségek, mondjuk kapitalizmuskori története sok egyedi vonást is tartalmaz az orosz, vagy a lengyel fejlődéshez viszonyítva. A Balkánnal foglalkozó Groszul, Mohov, Szovetov és mások ezért hívták fel a figyelmet a komparatiztika egyik valóban létező buktatójára, arra, hogy a közös vonások abszolutizálása, amelyek már önma-

gukban is egyfajta absztrakció eredményei, az egyedi elmosása, hamis eredményekre vezethet. Esetleg éppen azok a vonások maradnak homályban — állapítják meg — amelyek megkülönböztetik pl. Dél-Kelet-Európa fejlődését a kelet-európai régió egészétől. Ezen a logikai úton indultak el egy 1965-ben megjelent cikkükben, ahol arra a következtetésre jutottak, hogy a török birodalom népeinek fejlődése eltér a többi kelet-európai népétől, annak sajátos régióját képezi, s ezen nagyobb fejlődési egységen belül is két altípust különíthetünk el: a balkáni és a két dunai fejedelemséget.³ Módszerük a következő volt: elvetették a korábbi módszert, amelyet a szovjet balkanisták jó része addig követett. Azt, hogy a Kelet-Európával foglalkozó agrártörténészek által megállapított közös vonásokat igyekeztek a Balkánra, illetve Moldva és Havaselve történetére mintegy "ráhúzni". Groszul, Mohov és Szovetov először megvizsgálták a török uralom hatását a két dunai fejedelemség birtokrendszerében és társadalmi struktúrájában, majd az így kapott jegyeket hasonlították össze más országok történetírásának a Balkán egyéb részeire vonatkozó eredményeivel, illetve a szovjet történészek Kelet-Európa egészére megállapított közös jegyeivel.

Bár ezek az első munkák, mint már említettük, nem foglalkoztak átfogóan Kelet-Európa fogalmával, mégis lehetővé tették, hogy ma már a szó nem a Szovjetunió európai részét jelenti, mint korábban, hanem magába foglalja azo-

kat a területeket, ahol a kapitalizmus fejlődése az un. porosz úton haladt, illetve a volt török birodalom balkáni részeit, mint sajátos alrégiót, s végül legújabbkori vonatkozásban az európai szocialista országokat. Bár Kelet-Európa fogalma még számos vonatkozásban finomításra vár -- nemcsak a Szovjetunióban, de egész marxista történetírásunkban -- az előbbieken felsorolt néhány eredmény mégis adhat jó szempontokat a továbblépéshez.

A Kelet-Európával foglalkozó szovjet történészek gyakran idézik M. V. Nyecskina egy más vonatkozásban leírt szavait, amelyek a történelmi folyamatok "eltűnésének", pontosabban eltűntetésének veszélyére figyelmeztetnek. Hogyan is állunk a történelmi folyamatok teljes szélességű és mélységű ábrázolásával? V. I. Freidzon egy 1976-ban megjelent cikkében az osztrák birodalom délszláv népei nemzettéválásának folyamatát periodizálva veti fel ezt a problémát.⁴ Tudomásom szerint a nemzettéválás összehasonlító vizsgálatára ez az első szovjet kísérlet, melyben a szerző munkahipotézisét vázolja fel./ Freidzon szerint, ha a folyamatok bonyolultságát csupán megközelítőleg is megpróbálnánk visszaadni, óriási mozgásokat kellene bemutatni egyrészt a gazdasági-társadalmi szférában, a nemzetté válás folyamatának "belső tartalmában", mindenek előtt a nemzeti öntudat elterjedtségében, de figyelembe kellene venni a birodalom általános politikai, nemzetiségi viszonyait is, és az egyes délszláv népek ebben elfoglalt he-

lyét, a külföld hatását, stb. Ezek részletes, élő folyamatként történő ábrázolása márcsak a közlendő anyag terjedelménél fogva is szinte áttekinthetetlen anyagmennyiséget jelentene. Az összehasonlító vizsgálódásnál ez az adatgazdagság egyszerűen elképzelhetetlen, s már-már az érthetőség rovására menne. Ilyen részletező igényvel az összehasonlító módszer nem léphet fel. Ebből a szempontból tehát hátrányban van a nemzeti keretek között mozgó történetírással szemben. De van ennek a szelektálásnak, látszólagos "leegyszerűsítésnek" előnye is: jelen esetben az osztrák birodalom délszláv népei nemzettéválásának k ö z ö s törvényszerűségeit kapjuk meg. Ugyanakkor e folyamatok időhatárai is viszonylagosak, mozgékonyak -- teszi hozzá -- tehát nem lehet mindig szinkron jelenségeket vizsgálni még e viszonylag szűk, nem egész Kelet-Európa fejlődését átfogó határokon belül sem. A nemzeti történetírásnál megszokott zárt kronológiai rend kitégítését jelen esetben az itt élő délszláv népek fejlettségében meglévő eltérések teszik szükségessé és igazolják. E nehézségek ellenére, a nemzeti folyamatokat kiváltó "bázis" mozgásai alapján az osztrák birodalomban két periódust különböztet meg: a feudalizmus válságának és a kapitalizmus kibontakozásának, azaz a formációváltásnak a korszakát. Ez körülbelül a XVIII. sz. utolsó évtizedétől a XIX. sz. közepéig tart, nagyjából a 40-es--60-as évekig. A második periódust mint a kapitalista viszonyok további

fejlődésének, a burzsoá társadalom osztálya konszolidációjának korszakát jellemzi /a XIX. sz. közepe -- utolsó harmada és a XX. század eleje/.

A magyar történetírás már sokat tett az első időszak, a nemzeti ébredés korszakának összehasonlító vizsgálata terén, ezért itt a szerzőnek a "konszolidációra" vonatkozó /a fejlődés második periódusa/ néhány érdekesebb megállapítását emelnénk ki. Ez a korszak a nemzeti folyamatok szempontjából mindenekelőtt abban különbözik a nemzeti ébredés időszakától -- írja Freidzon --, hogy megváltozott a nemzeti mozgalmak bázisa, s e bázison, így magában a mozgalomban is, éppen a gazdasági, társadalmi fejlődés következtében jelentős polarizálódás figyelhető meg. Például a különféle polgári pártok és nemzeti programjaik megjelenése, és a munkásmozgalom ilyen jellegű állásfoglalásai.

E polarizáció okainak, irányzatainak összehasonlító vizsgálata jelentheti a szovjet és más országbeli kutatások egyik lehetséges irányát, beleértve ennek irodalomtörténeti vonatkozásait is.

A korreferátum elején már utaltunk arra, hogy az egyes történeti régiók, így Kelet-Európa földrajzi határai sem örök időkre adóttak, még egyazon ország esetében is változhatnak. Pl. a Szovjetunió "kilépése" és teljesen új útra térése 1917 után. Így a történettudomány egyik izgalmas feladata ezeknek a fejlődési "irányváltásoknak", a közös fejlődési egységek "határmódosulásainak" megállapí-

tása és okainak elemzése. De magának az összehasonlításnak is lehetnek különféle "emeletei". Egy nagyobb régión belül összehasonlíthatjuk pl. a délszláv népek adott korabeli fejlődését, vagy a soknemzetiségű Szovjetunió esetében az egyes köztársaságok történetét.

Közismert, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a Szovjetunióban rendkívül eltérő gazdasági fejlettséggel, társadalmi struktúrával, kulturális, vallási, életmódbeli sajátosságokkal rendelkező népek, nemzetek léptek a szocializmus építésének útjára, s ezzel fejlődési irányuk egyrészt alapvetően megváltozott, másrészt egységesedett. A skála a törzsi-nemzeti szervezetelekben élő, halászó, vadászó népektől a feudális, muzulmán Keleten át a viszonylag fejlett mezőgazdasággal és iparral rendelkező Oroszorszáig és Ukrajnáig terjedt. A Szovjetunió soknemzetiségű, eltérő fejlettségű körzetei -- képletesen szólva -- ideális "kísérleti talajt" jelentenek a történész számára e fejlődési irányváltozások kutatásához. E "régiókutatásokra" hívta fel a szovjet történészek figyelmét a már említett, neves gazdaságtörténész, Jacunskij még 1953-ban a "Voproszi geográfii" hasábjain.⁵ Azóta a szovjet gazdaságtörténészek, leküzdve bizonyos dogmatikus beidegződéseket, igen alapos kutatásokat végeztek népeik újabb- és legújabbkori gazdasági fejlődésének feltárásában, megalapozva ezzel a történelem egyéb szféráinak vizsgálatát.

Az "egyéb szférákat" többek között a nemzeti folyamatok elemzése jelenti a Szovjetunióban, immáron a szocializmus viszonyai között. Ez a feltáró munka mindössze 10--15 éves múltra tekint vissza, de a gyors ütemben napvilágot látó monográfiák, tanulmányok alapján néhány módszertani következtetés máris levonható.

Szembeötlő mindenekelőtt a kutatások komplexitása, ami lehetővé teszi a valóban bonyolult folyamatok, jelenségek sokoldalú megközelítését és vizsgálatát. Például már a 60-as évek nemzetvitái alatt és után -- amelyeket a később jelentkező szintézisekre törekvő munkák nyitányának is nevezhetünk -- sorra kapcsolódtak be a nemzeti folyamatok vizsgálatába szociografusok, etnografusok, s nem utolsósorban történészek. Ezek a munkák, alapozó jellegűknél fogva elsősorban a nemzeti fejlődés egyes részkérdéseire irányultak, azok vertikális metszetét adták, s rendszerint nem lépték túl az egyes köztársaságok határait.

A 70-es évek közepére értek meg a tudományos feltételek -- éppen ezen alapozó munkáknak köszönhetően -- a jelenkori nemzeti folyamatok összehasonlító vizsgálatára. Vallják, hogy csak ezzel a módszerrel lehet bemutatni a szovjet társadalom egészében és a nemzeti szférában lejátszódó változások közös vonásait, másrészt kiemelni azokat a különös jegyeket, amelyek az eltérő indulási szintből természetszerűleg következnek. Például Közép-Á-

zsia jelentős részén a föld nacionalizálása nem idézett elő gyökeres változásokat a tulajdonviszonyokban, mivel itt az állatállomány képezte a gazdagság fő kritériumát. Ezek a területek márcsak ezért is bizonyos késéssel indulhattak el az új fejlődés útján, így az újtipusu nemzet-téválás útján is.

A kutatások fő iránya napjainkban a nemzetek közötti viszonyok vizsgálata a szocializmus viszonyai között, amelyeknek tudományos és gyakorlati jelentőségét nem kell külön bizonyítani.⁶

A szocializmusban, így a Szovjetunióban is a nemzetek közötti viszonyok k é t t e n d e n c i á j a figyelhető meg -- olvashatjuk számos munkában -- amely nem választható el a hasonló, világméretű történésektől sem: a nemzetek k ö z e l e d é s e és a nemzetek sokoldalú f e j l ő d é s e, kibontakozása. Pontosabban: a közös, azonos típusú gazdasági, társadalmi bázison a Szovjetunió nemzeteinek, nemzetiségeinek közeledése figyelhető meg. Elhalványulnak vagy eltűnnek bizonyos karakterisztikus jegyek, illetve új, közös vonások jelennek meg. Pl. a közös ideológia. Ez természetesen tartós, hosszútávú tendenciaként jelentkezik. E fejlődés eredményeként jelent meg az emberek új történeti közössége, a s z o v j e t . n é p /nem azonos a nemzettel/, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonán, a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális élet közösségén, a közös ideológián nyugszik,

amely ugyanakkor megőrzi soknemzetiségű jellegét. Ez a folyamat természetesen rendkívül bonyolult és hosszantartó, egymást feltételező és elősegítő mozgásokat tartalmaz és semmi esetre sem szabad, figyelmeztetnek a szovjet tudósok, az egyes szerzőknél tapasztalható leegyszerűsítésekkel operálni. A szimplifikálás, vagy a kettős folyamat bármely oldalának túlhangsúlyozása feltétlenül negatív irányba terelné a kutatásokat és hamis eredményekre vezetne.

Ha e szerteágazó kérdéskörből kiválasztjuk a nemzetek kulturális kölcsönhatásának szovjetunióbeli vizsgálatát, mindenekelőtt a téma pontos körülhatárolásával találkozunk. A kultúra tág értelmezésében magába foglalja az anyagi kultúra fejlődését is, tehát a gazdaságot, a termelést is. Szűk értelemben csupán a szellemi kultúrát. Ha ez utóbbinál maradunk, akkor a nemzetek közeledésének fogalmán két dolgot érthetünk Arutyunjan szerint: a kulturális színvonal kiegyenlítődését, s ami ezzel szervesen összefügg, a társadalmi-foglalkozásbeli struktúra változását is.⁷ E kutatás fő hipotézise tehát az, hogy a nemzetek kulturális fejlődését, ha nem is mechanikusan, de meghatározzák a társadalmi tényezők. Ha tehát ezek a társadalmi faktorok közelednek, ez elvileg megteremti a kulturális közeledés lehetőségét is. Ilyen tényezők lehetnek például a nemzeti munkásosztály, vagy a nemzeti értelmiség megjelenése, majd nagyjából azonos súlyú megléte minden egyes

köztársaságban. A munkásosztály, az értelmiség megjele-
nése a korábban elmaradott népek esetében nemzetivéválá-
suk és nemzeti fejlődésük fontos állomása és egyben bi-
zonyítéka is. Arutyunjan, egy véleményünk szerint igen
fontos szempontra hívja fel a figyelmet, amely korábban
nem kapott kellő hangsúlyt: ez a közeledés nem csökken-
ti a nemzeti öntudat, a nemzeti érzés intenzitását, az
összetartozás kétségtelen erősödése mellett a kisebb kö-
zösséghez való tartozás érzését sem, éppen ellenkezőleg.
Ebbe az irányba hatnak a már említett társadalmi szer-
kezeti változásokon túl olyan, ma már figyelmen kívül
nem hagyható tényezők is, mint például a nemzeti nyelvű
könyvkiadás, a rádió és a televízió anyanyelvi műsorai.
Ezek egyrészt valóban erősítik a Szovjetunió nemzetei,
nemzetiségei közötti kapcsolatot, másrészt erősítik /ez
is céljuk/ a nemzeti kultúra elterjedését a legszélesebb
rétegekben.

A nemzeti folyamatok komplex, összehasonlító vizsgá-
lata ma már lehetővé teszi olyan kérdések felvetését és
pontosabb megválaszolását, mint pl: hogyan hatnak az e-
gyes nemzetek kulturális múltjából fakadó specifikumok a
jelenkori nemzeti folyamatokra, hogyan függ az iparosodás
és az urbanizáció mértékétől a nemzeti kultúrák fejlődése,
hogyan hatottak és hatnak a közös gazdasági, társadalmi
változások az egyes népek fejlődésére, s milyen sajátossá-
gokon keresztül érvényesül a közös, az általános, stb.

Mivel a Szovjetunió minden nemzetének, nemzetiségének összehasonlító vizsgálata igen nehéz -- több, mint 130-ról van szó -- azt az eljárást alkalmazzák, hogy azokat a nemzeteket választják ki, amelyek mindegyike egy-egy korábbi fejlődési típust képvisel /"reprezentatív minta"/. Pl. a Baltikumban Észtországot, a Kaukázus vidékén Gruzsiát, Közép-Ázsiában Üzbegisztánt jelölték ki. E köztársaságok jelenkori fejlettsége, nemzeti kevertsége is eltérő, de eltérő időtartamú és intenzitású gazdasági, kulturális kontaktussal rendelkeznek a Szovjetunió határain belül is. A választás helyességének megállapítására kontrolleljárást is alkalmaztak. 35 különféle, a hivatalos szovjet összeírásokból vett gazdasági, társadalmi, demográfiai és kulturális paraméter alapján állapították meg, egy sor eljárás segítségével, a választás helyességét.⁸

A szovjet történészek, szociológusok, etnográfusok ezzel egy olyan kutatási irányt indítottak el, amely hosszú ideig a marxista komparatiztika egyik elhanyagolt területét jelentette nemcsak a Szovjetunióban, de a többi szocialista országban is. Elősegítik bizonyos mechanikus reflexek elvetését is, azt, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés a szocializmus viszonyai között automatikusan megoldódik. Gazdagítják a szocialista nemzet elméletét, s nagyban hozzájárulnak a hazafiság-internacionalizmus mélyebb megértéséhez egy szocialista, soknemzetiségű országban.

A kutatások korántsem lezártak, számos vitatott kérdés van, irányai és módszerei bizonyára változnak az idők folyamán, de eredményeik máris figyelemre méltók. Egyik alapját képezhetik annak az összehasonlító vizsgálatnak, amely a kelet-európai szocialista országok nemzeti-nemzetiségi viszonyainak marxista elemzését tűzi majd ki célul. Ugyanígy a biztatóan alakuló, tágabb horizontú szovjet Kelet-Európa kutatások is egy összehasonlító módszerrel megírt világtörténet részét képezik majd.

Jegyzet

- 1 Ежегодник по аграрной истории восточной Европы 1958. г. Tallin, 1959., 1959. г. Moszkva, 1961., stb.; Шестой межреспубликанский симпозиум по аграрной истории восточной Европы. История СССР, 1964. 2. sz. 228 - 232. 1. Восьмая сессия межреспубликанского симпозиума по аграрной истории восточной Европы. История СССР, 1966. 3. sz. 221 - 225. 1. А. М. А н Ф и м о в : Прусский путь развития капитализма в сельском хозяйстве и его особенности в России (сравнительно - исторический очерк). Вопросы истории, 1965. 7. sz. 62 - 77. 1.
- 2 П. В. С о в е т о в : Феодализм в Юго-Восточной Европе и османское завоевание (типологические сдвиги в Дунайских княжествах). Проблемы истории и культуры. Балканские исследования. Moszkva, 1976. 5 - 13. 1.
- 3 Я. С. Г р о с у л - Н. А. М о х о в - П. В. С о в е т о в : Особенности перехода от феодализма к капитализму на юговостоке Европы. Вопросы истории, 1965. 11. sz. 54 - 76. 1.
- 4 В. И. Ф р е и д з о н : К проблеме периодизации процесса формирования наций у югославянских народов в Австрийской империи. Проблемы истории и культуры. Балканские исследования. Moszkva, 1976. 238 - 246. 1.
- 5 В. К. Я ц у н с к и й : Вопросы экономического районирования в трудах В. И. Ленина. Социально-экономическая история России XVIII - XIX. вв. Moszkva, 1973. 31 - 53. 1. Átdolgozott változata a "Вопросы географии" " 1953. 31. számában megjelent azonos című tanulmányának.
- 6 A téma gazdag irodalmából: М. Д ж у н у с о в : Две тенденции социализма в национальных отношениях. Taskent, 1975. Советский народ - новая историческая общность людей. Moszkva, 1975. С. Л. С е н я в - с к и й : Изменения в социальной структуре советского общества 1938 - 1970. Moszkva, 1973.

7

Н. В. А р у т ю н я н : Социально-культурное аспекты развития и сближения наций в СССР (Программа, метода и перспективы исследования). Советская этнография, 1972. 3. sz. 3 - 19. 1.

8

Н. В. А р у т ю н я н , i. m. 15 - 17. 1.